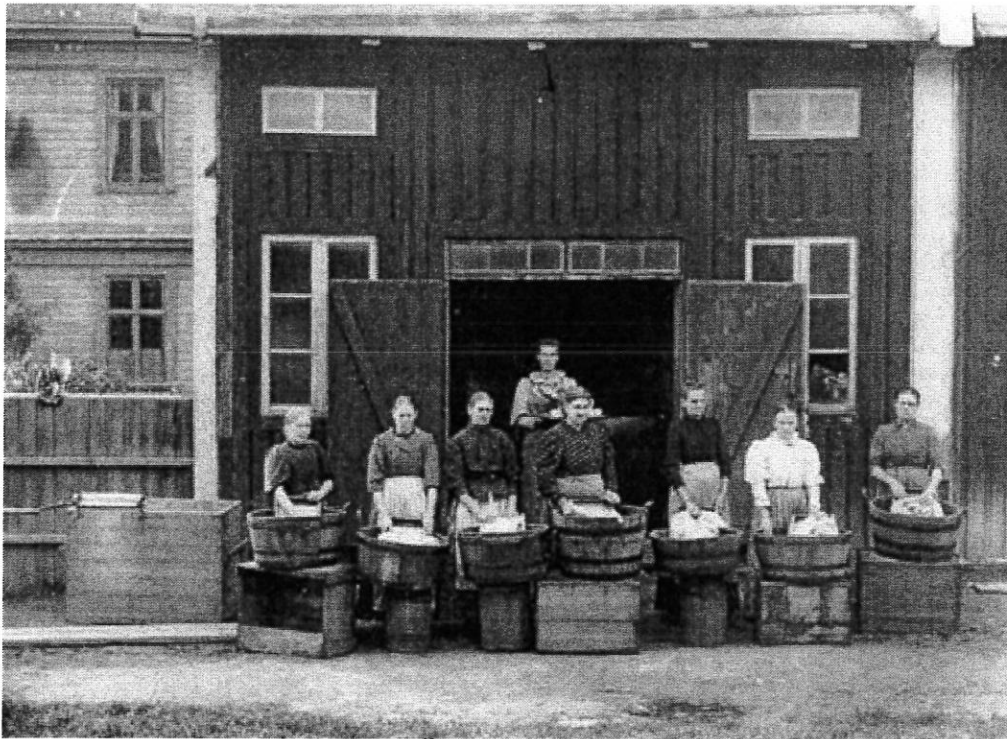

BRYGGHUSET, År 1895

*Fam. Augusta Paulina Svensson,
tvätterska & strykerska*

Tvätterskor i Östersund kring sekelskiftet

Brunkebergstorg 16, Stockholm • Tel. 118502, 118512

RURIKS Tvättmaskiner

i många typer och storlekar tillfredsställa alla

ELEKTRISKA

HANDDRIVNA

Landets äldsta och största fabrik för tillverkning av tvättmaskiner för hushållsbruk.

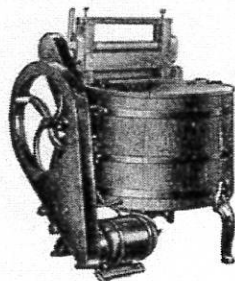
Noggrannaste kontroll

FABRIKEN

RURIK

KARLSHAMN - TEL 372
Avd.-kontor: Vallingatan 5
Stockholm - Telefon 1101 35
Malmö - Poppelgatan 53
Telefon 145 65

Begär vidare upplysningar

Aberopa gärna denna tidskrift

ANNO 1890. Folkräkningen 1890. Östersund församling

Augusta Paulina Svensson f. 1849 Östersund	
Om personen	Om hushållet
<p>Hemförsamling: Östersund Hemort: Gård n:o 1/2 106, 107 Kontrakt: Jämtlands östra Län: Jämtland</p> <p>Födelseår: 1849 Födelseort: Födelseförs: Östersund</p> <p>Yrke: Strykerska Titel:</p> <p>Civilstånd: G Kön: K Familjest: Famstkod: M</p> <p>Hushåll nr: 782 Familj nr: 1</p> <p>Frånvaro: Övrigt:</p> <hr/> <p>SVARvolym: 000384 Kort nr: 15 Sida: 53 Rad: 43</p>	<p>Personer i hushållet: Fam nr: 1 <i>Augusta Paulina Svensson f. 1849, Strykerska</i> <i>Jenny Henrietta Elisabet f. 1874 - d.</i> <i>Tekla Albina f. 1879 - oä.</i> <i>Augusta Olava f. 1883 - oä.</i> <i>Ulf Teodor Hellberg f. 1885 - oä.</i></p> <p>Fam nr: 2 <i>Paulina Dorotea Lundstedt f. 1824, enka</i></p> <p style="text-align: right;"><i>mar till</i> <i>A.P. Svensson</i></p>

Folkräkningen 1890. Jämtlands län

<http://www.foark.umu.se/folk/z/>

Augusta Paulina Svensson (f. Lundstedt) 1895 Strykerska

Född 18491222

Död 19271003

Mor Paulina Dorotea Lundstedt (f. Lundgren) *piga hagenska, hustru*
18240707 Rödön
Ingick äktenskap 18531111
Har förmodligen fött ett oäkta barn 18471017. Ett av förnamnen var
Elisabet
Hon kan även ha varit piga hos Ol. Dan. innan de gifte sig.
1869 flyttade hon till Ström, efter makens död *1868*
1874 flyttar hon in hos Frans och Augusta, eller tvärtom.

Far Ol. Dan. Lundstedt
18300609 Tunberg, Östergötland
18680503 Östersund AVVAD?
Skräddare
Äktenskapet med Paulina Dorotea var hans andra.

Syskon Frans Lorenz 18531130
Flyttade 1872 till Sundsvall
Bokbindare
Gift 18671231
Hustru: Emma Carolina W?
18410130 Johannes förs, Sthlm
hitflyttad 1866 från Catharina förs, Sthlm
1867 flyttade hon tillbaka till Sthlm

Sofia Charlotta 18570315
1875 flyttar hon till Sthlm
Make Lars Lindström
18411004 Wällinge, Malmö
hitflyttad från Sthlm 1880, tillskärare
Skräddare
Gift 12/2 1882
1888-93 bor de på Prestg. 25 *i Österomil*
1893-95 på nr. 66? *- 4 -*

Barn Arthur Leonard 18820520

Dagny Aurora 18840519
Sonja Paulina 18880924
Viktor Leonard 18910121-18940320
Anna Viktoria 18940714

Make Frans Oskar Svensson
18440903 Långesjö, Östergötland
Hitflyttad 1973 från Sundsvall
Snickare
Gift den 23/3 1874
1875 lämnar Frans Oskar familjen
1883 lämnar Frans staden men anger inte vart han flyttar
De skiljer sig 1900

Barn Jenny Henrietta Elisabet 18740701 *Born - omg. 1895*
Dopvittnen: Skräddaren Westerlund m. hustru, Brefbär. Andersson *1895*
och mamsell Sofia Lundstedt = *syster till A.P.*
Döpt av Adj. R Svensson
Thekla Albina 18791202 oä
Dopvittnen: Bokbindaren F L Lundstedt m. hustru F L Löfgren, = *broder till A.P.*
Sofia Englund, A Wallin och Maria Bodén
Döpt av R S-n den 5 feb 1880
Augusta Olava 18831025 oä
Vittnen: Länsman Wikström m. fru och skräddare Lindström m. fru.
Döpt av K-G Nilsson den 9 nov.
Ulf Teodor Hellberg 18851210 oä Far: Teodor Hellberg
Vittnen: Bokbind. Frans Lundstedt m. fru och modern = *broder till A.P.*
Döpt av E.B den 24 jan 1886
Den enda Teodor Hellberg som finns i husförhörlängderna är
provisor och flyttat till Svenjunga 1870

1883 bodde familjen på Repslagargatan. 3:e kvarteret

Augusta Paulina hade egen debetsedel.

1887-95 bodde familjen på Köpmang. 21 (Augusta och Paulina) = *modern*

Under åren 1890-95 tjänade Augusta varje år 500 kronor, av dessa skattade hon för 50 och fick en bevillning på 0.50 kronor.

ÖMEA
Jämtlands läns museum

ÖSTERSUND 1 (3)
Socken.....

By, ort.....

Ämne..... HYGIEN.....

Meddelare..... Fröken Ellen Paulsson f. 1881.....

Upptecknare..... Märta Sandberg Oviken.....

Datum..... April 1963.....

1379:7

Tvätt

Att tvätta förr var ett besvärligt och tungt göra. Riktiga tvättstugor fanns ju inte på gårdarna. Men många hade en murpanna i ladugården (ladugårdar fanns ju på nästan alla gårdar i Östersund förr) och så fick man hinka upp brunnsvatten ur gårdsbrunn och värma i murpannan och kläderna skubba naturligtvis för hand och kokades i lut i murpannan. Men sedan skulle kläderna fraktas ner till sjön och klappbryggan där. Det fanns många klappbryggor utefter sjökanten förr. Det var många som hade egen häst och körde tvättkläderna till klappbryggan. De som inte hade egen häst fick leja någon klädbekant som hade häst eller också lejde man en åkare att köra ner tvättkläderna. Klappbryggan hade tak och tre väggar fast de var tunna, men det var ju litet vindskydd i alla fall. De som tvättade skulle nu klappa luten ur kläderna, de blötte kläderna i sjön och klappade dem med klappträ. Men sedan det var gjort skulle de skjöljas i sjön.

1379:7

HYGIEN

Det gick ju bra på sommaren men på vintern var det synd om de som stod där och klappade kläder och skjöljde. De måste hugga upp en vak. Vattnet var iskallt och det tog tid att klappa och skjölja en stor tvätt. Det kunde inte undvikas att de som stod där och sköljde blev våta på kjolarna (de hade flera kjolar på sig förr) och vattnet frös och till slut var det som om kjolarna skulle varit av plåt. Betalningen var femtio öre om dagen. Och så skulle de ha kaffe en gång om dagen (mat fick de förstås men kaffe var nästan som lyx förr). De fick välja om de ville ha kaffe medans de var hemma på gården eller vid bryggan. De hem, som inte var absolutister brukade bjuda klädtvätterskan på en stor sup vid bryggan när de kom och skulle hämta kläderna när de var färdiga. Det var först när ladugårdarna kom bort på gårdarna som det blev en och annan tvättstuga med murpanna och tvättbunkar att lägga iblöt i och skubba i, av laggkärl. Vattenledning i tvättstugan dröjde men det blev så småningom. Nu är det annorlunda är förr. Nu skall det vara tvättmaskiner, centrifug och särskilt torkkrum intill om det skall duga.

Ämne..... HANTVERK .....
Meddelare .... Fru Anna Kjellman f. Lundholm (av gammal Östersundssläkt f. 1886.
Upptecknare .. Lennart Björkqvist, Jämtl. Läns Museum.....
Datum ..... 1941 - 1943 .....

Tvätt.

Man tvättade hemma på gårdarna. Vatten kördes upp från Storsjön i tunnor på flata kälkar. Sedan kördes tvätten ned till Storsjön, där kläderna sköljdes och klappades, tidigare vid själva stranden eller vid en vak, senare vid en särskild tvättbrygga.

KLÄDTVÄTT

SED OCH BRUK

Nr 1

Hygien

Gvikens sn.

Berättare Lisa Eriksson 71 år
Fästgården.

Klädttvätt

Upptecknat av Märta Sandberg 28/9-1957

Klädttvätten var ett tungt arbete förr och på vintern var det rent gruvsamt. Och det gjorde att man hade kläderna längre än man skulle så de blev litet hårdttvättade.

Kläderna lades i blöt dagen förut innan man skulle tvätta. För det mesta höll man till i lagården. Kläderna togs ur blöt-läggningsvattnet, det vattnet hälldes bort och så öste man i varmt vatten från murpannan i karet och kläderna lades i. Så var det att börja skubba dem. Såpan var hemgjord och tvättbrädet var av trä och hemgjort det också. Räfflat var det. Jag minns det för så tvättbrädet vi hade för det var jag som var på affären och köpte det. Farmor och en flicka från grannbyn, som skulle vara hos oss och hjälpa till några dagar hade just börjat tvätten när tvättbrädet gick sönder. Då skulle jag gå och köpa ett tvättbräde på affären de hade juast börjat finnas i handeln men först skulle jag gå till far och be att få pengar. Vad kostar det då? 75 öre. "Kosten sa myttje" (kostar det så mycket).

Såpan var stark och sedan skulle kläderna koka i hemgjord lut av aska från asp eller björk. Innan kläderna kokades skulle de skubbas mot tvättbrädet två gånger.

När de skubbats och kokats skulle de sköljas och då var det att lägga dem i träkaren sätta dem på långsläde och köra till sjön

Torkning:

Vanligast var att kläderna breddes ut på gräset några dagar eller också hängdes de på släta stänger upplagda på klykor. Torkningen skulle påbörjas på kvällen. Solljus ansågs inte bra för de våta textilierna. Följande dagar gjorde det dock ingenting ifall man ville bleka tygerna.

Klädnypor och klädstreck kommer vid 1900-talets början. De första klädnyporna ser ut så här:

Mangling och strykning:

Lakan drogs och veks i 4 delar på längden och manglades på köksbordet med en handmangel. Ett enklare sätt var att lägga tvätten mellan bräder och låta besökare sätta sig på dessa. Mangelduk användes inte. Mekanisk mangel kom 1916 eller 1917.

Strykjärn värmdes upp med lod. Kragar, manschetter, gardiner m m stärktes med potatismjöl. (En tjock redning blandades ihop med kallt vatten, hälldes i rent kokande vatten till lagom tjocklek). Plagget doppades i den avsvalnande redningen och vreds ur, fick torka, stänktes och ströks.

Krusning:

Fruntimmerskragar pipkrusades med piptång, möss- och örngottsband tvärveckades med bordskniv.

Lästips:

Det finns flera bra uppteckningar om tvätt och klädvård i Nordiska museets frågelistsvar. Kopior på dessa finns i läns museets arkiv. (Dock inget från Näs).

TVÄTT

Ett par gånger om året, vår och höst, hade man stortvätt. Tvätten brukade samlas i ett härbärke, Man höll isär vittvätt och s k "randkläder" (kulörta plagg) som tvättades var för sig. Helst tvättades när månen stod i ny, ej i nedan - då blev tvätten grå. Sommartid fraktades tvätten till en sjö eller en å. Vintertid höll man till i ladugården.

Blötläggning:

Tvättgodset lades i blöt senast kvällen innan. Plaggen lades i tvättsåar med kallt vatten. Vattnet skulle vara mjukt. Hellre körde man långa vägar efter bra sjövattnen än använde kalkhaltigt brunnsvatten.

Efter blötläggningen fick tvätten självrinna över en klappstol av trä.

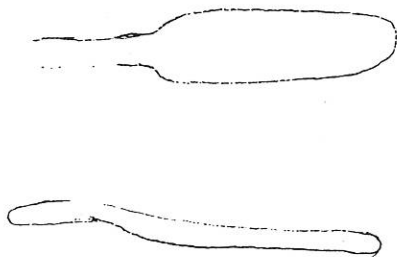
Nu måste man "gnuugg" kläderna. En mindre del lades i en mindre träbalja och övergjöts med lutblandat vatten. Ett plagg i sänder gnuggades duktigt mellan händerna. Smutsfläckar smordes in med såpa. C:a 1890 började tvättbräda komma. Det första var av trä, senare kom fabriksgjorda av valkad zinkplåt. De fick ingen större spridning. Många ansåg att de slet för hårt på kläderna.

Lutkokning:

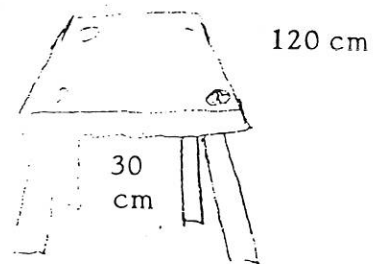
Efter gnuggningen skulle tvätten under ca en timme kokas i lut. Hela tiden rörde man om kläderna i grytan (kopparkittel eller murpanna). Man fick koka tills kläderna slutat "pösa" och sjönk ned i kokkärlet. (Ömtåligare kläder tvättades i varm, ej kokande svag lut. Hellylle i hett vatten med såpa. Yllet sköljdes utan klappning). För nedtryckning av tvättgodset under lutkokningen användes en tråkäpp med långt skaft.

Klappning och sköljning:

Den lutkokade tvätten kördes nu i ett kar till en klappbrygga vid en sjö eller å. Kunde också göras ett kar vid brunnen. Klappningen kallades "klaapp klea". Till hjälp hade man ett klappträ och ett klappsäte "klappstoln".

(av björk eller gran)

Så lade man ett hoprullat plagg på klappsätet och började banka på det med kraftiga tag, samtidigt som man vände plagget hit och dit, upp och ned. Då och då sköljde man det i vatten. Minst 3 ggr skulle detta göras. Därefter lades plagget i en så med kallt rent vatten, där det kunde ligga upp till ett dygn. Vattnet byttes under tiden 3 gånger. Därpå följde vridningen "vriinga" som gjordes med blotta händerna.

Byka, klappa, gnida, mangla

"Tveta tin kleder hvit och sedan kafla tem med flit. Hvite kleder är qvinfolks heder." står det helt tänkvärt inristat på ett mangelbräde från år 1630. Denna moraliska sentens efterlevdes knappast, varken på 1600-talet då den kom till, eller under 1700-talet, som ur hygienisk synpunkt var en mörksens tid. Den svenska renlighetens historia är inte något upplyftande kapitel.

Mot slutet av 1800-talet förbättrades förhållandena något, men att hygienen på intet sätt kan jämföras med vår tids säger sig självt. De materiella förbättringarna saknades. Man kunde inte bara vrida på en kran och få varmt och kallt vatten. Hinkvis måste allt vatten bäras från en brunn som ofta

låg långt bort. Att bära vatten var kvinnogöra. Det bars i laggade träämbar med ok över axlarna eller, när det gällde större sår, av två personer med träkärlet hängande mellan ett par käppar.

Faktiskt är renligheten för låt oss säga hundra år sedan riktigt imponerande om man betänker all den tid och kvinnokraft som gick åt för att bara hålla kläder och sänglinne rena.

Storbyk — vad är det?

Nu för tiden trycker man på knappen med "Vittvätt 90°" och maskinen brummar igång. O, forna tiders kvinna, som bar sår och hinkar med

Tvätten "stukas" eller gnuggas innan den läggs i den stora bykgrytan. På bilden syns bara en del av de stora träkärler som användes vid tvätten. Att gnugga tvätten på ett bräde är ett relativt sent bruk, tidigare gnuggade man tvätten mellan händerna. I bakgrunden syns en tvättbänk med några klappträn, som användes vid sköljningen, och ett träämbar, som med de långa stängerna bars av två personer.

Man höll gärna till utomhus med tvätten. Att det var ett tungt och hårt arbete att elda sotiga grytor och att ösa vatten illustreras rätt väl av denna bild från norra Sverige.

Stora bykkaret är uppställt på en bock vid sidan om pannmuren, i bakgrunden vrids de sköljda kläderna med vridmaskin. Bilden är från den sista storbyken (1965) på Ovesholm, Skåne. Annars hade man i Skåne långt före 1900 frångått bykningen med den tidskrävande ösningen och gått över till den enklare metoden att koka tvätten. Det var på större herrgårdar som Ovesholm som bykningen av de stora linnetvättarna levde kvar längst.

vatten och öste skopa efter skopa med lutvatten på halvårsgammal smutstvätt! Och som med rödspruckna händer och värkande knän bankade, bultade och vred iskalla drypande klädbylten.

Två gånger om året ställde man till med storbyk på de större gårdarna, till Vårfrudagen i mars och före julslakten i början av december. Det hann samlas en försvarlig mängd underkläder och skjortor på ett halvår, även om man inte bytte kläder så ofta. Lakan byttes nog i allmänhet bara en gång i halvåret. Det var alltså mycket hårt smutsad tvätt man lade att ta hand om. *Hur* hårt smutsad den var förstår man när man hör att karlarna ofta gick till sängs med arbetskläderna på och utan att tvätta sig efter dagens slit.

Vid storbyken arbetade flera kvinnor tillsammans, minst tre borde man vara. Gårdens döttrar och pigor deltog i arbetet, däremot sällan husmodern, hon hade fullt sjå med att hålla bykefolket med mat.

Några gamla pigor eller torparmoror som brukade arbeta runt i gårdarna lejdes ofta för detta tunga och påfrestande arbete. Bykekäringar kallades de.

Östa och stöta tvätt

Man lade tvätten i blöt en eller flera dagar i förväg, med eller utan tillsats av lut. Blötläggningen skedde ofta på lördagen så att tvättningen kunde börja ti-

digt på måndagsmorgonen och hela arbetet kunde vara överstokat före veckans slut.

Kläderna fick rinna av och gnuggades sedan mellan händerna ett par gånger i varmt lut- eller såpvatten. Gnuggningen hade olika namn i olika landsändar, i Svealand sade man stöta tvätten, i Götaland stuka eller gno.

Tvättbrädan med veckad zinkplåt kom i handeln tidigast på 1870-talet, på många håll köptes de på marknader först omkring sekelskiftet. Man använde också gamla valkbräden, som var avsedda för hopfiltning av vantar. Det var mest bomullskläderna som krävde hård gnuggning.

Yllekläder och mera ömtåliga färgade plagg tvättades för sig. Till sådant kunde man använda det vatten som använts att tvätta får och ull i, det innehåller nämligen fett och pottaska och fungerar som mild tvålsvatten.

Att ”byka på”

Efter gnuggningen skulle tvätten kokas eller ösas. Ösningen var mycket vanlig i slutet av 1800-talet i södra och mellersta Sverige. Den metoden innebar att kläderna östes med lut i stället för att kokas.

Så här gick det till att byka i en gammal tvättstuga i Bergslagen på 10- och 20-talen:

Efter gnuggningen gjordes bykkaret och luten i ordning. Björkaska, inknuten i en tygpåse, lades i botten på ett jättestort laggat bykkar, som kunde

rymma uppåt 1500 liter. I botten fanns ett avrinningshål med tapp. Karet lyftes upp på en ställning och en balja ställdes under tapphålet. Några tomflaskor lades framför hålet inuti karet för att kläderna inte skulle täppa till hålet. Tvättkläderna lades nu i karet och täcktes med ett grovt lakan. Varmt vatten från en inmurad gryta, den s.k. pannmuren östes över kläderna så det stod över dem. Så

togs tappen ur hålet och vattnet rann ner i baljan, östes tillbaka till tvättgrytan för att åter värmas och så över kläderna igen i många timmar. Man använde en stor skopa med skaftet omlindat med ett tygstycke för hettans skull. Askan lakades ur i det genomsipprande vattnet, som så småningom blev en hal, brun lut. Efter en tio tolv ösningar var man färdig och slog hett vatten i stället för lut över kläderna, det blev en första sköljning.

Att tvätta på detta sätt kallades i olika trakter byka, laka eller ösa tvätt. I Uppland och Västmanland sade man "byka på", östra Småland hade ett eget uttryck, att "läcka" byken.

Bykefolket roar sig

Det särskilt inkallade bykefolket bjöds på riklig traktering, raggmunk med fläsk, öl och brännvin,

Indre tvättar kokte man ofta och kunde då använda trebenta järngrytor som stod över öppen eld.

och kaffe i mängder. Man passade också på att roa sig mitt under det hårda arbetet. På de riktigt stora gårdarna var det mycket folk i farten med byken. Pigorna hade friare som kom på besök i bykstugan på natten. Då tog ett av paren hand om ösningen medan de andra roade sig, så turades man om med arbetet.

Klappa tvätt i iskallt vatten

Nu skulle tvätten sköljas, ett lika slitsamt arbete som någonsin byken. Hellre än att bära allt vatten till sköljningen körde man tvätten till någon närbelägen sjö eller bäck. Liggande på knä vid en klappbrygga eller stående till knäna i iskallt vatten — man tvättade i mars och december! — klappades tvätten med klapprån, sköljdes och vreds.

Vintertid måste man ofta hugga en vak i isen. Det var så kallt att kläderna som vi klappade frös

ihop och vi såg ut som isstoder. Så bar det då iväg hem den långa vägen, frusna, isiga och gråtfärdiga, men bykas skulle det”, klagar en torparflicka som gjorde tjänst på en bondgård år 1905. Det förekom att omtänksamma husmödrar bland tvättkläderna lade ned en butelj brännvin med sirap i, som tvätterskorna kunde styrka sig med under klappningen.

Gnida så ”svetten rann utur pannan”

Bomulls- och linnetygerna måste strykas eller manglas för att bli släta. Det fina med särskilt linnet var just den glatta vita ytan man fick genom att mangla eller gnida tyget.

Så länge man använde det gamla dräktskicket med linneskjortor, blusar med krås och huvudkläden av linne var det brukligt att gnida tyget slätt med en ”gniesten” eller ”glättesten”. Som namnet anger var nog materialet tidigast sten, i senare tid

Tvätt i småstaden. Kvinnorna sköljer kläderna vid en klappbrygga med särskilda fördjupningar för tvätterskorna. Det idylliska fotot är taget 1901 i Ronneby.

Kvinnorna klappar kläderna med klappträn mot snedställda
 sockar. Att skölja tvätt i sjön sommartid hörde till de mera
 nödvändiga arbetena. Vintertid var det mindre behagligt.
 Foto i Södermanland.

För mangeldonet användes visar denna teckning av G. H.
 för en handskreven reseberättelse från Bohuslän
 874 Tillhör Göteborgs museum.

huru mangelstjören beqvämades.

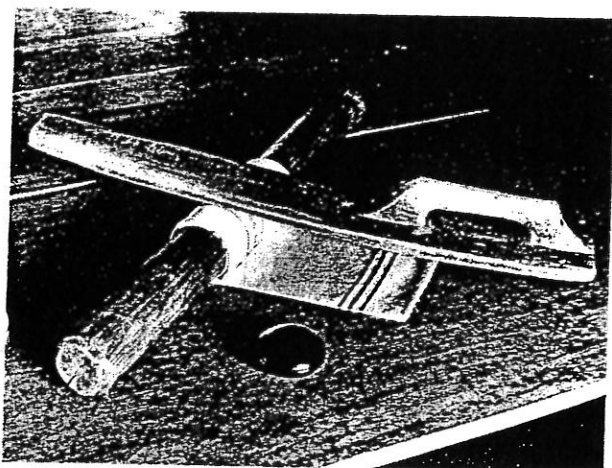

var det alltid glas. Gnidstenen, som närmast ser ut
 som en lätt tillplattad bulle med rundad gnidyta
 var vanligast i södra Sverige. I början av 1800-talet
 fanns säkert inte en vuxen bondkvinna i Skåne som
 inte hade sin "gniastain", som man sade.

Linnetyget som skulle gnidas lades på ett fast
 underlag, ofta ett för ändamålet utskuret bräde.
 Ett skinn lades emellan för att ge svikt, och så gned
 man med den rundade sidan av stenen eller stenar-
 na "på vilket bägge händerna tryckte, och det med
 sådan iver, att svetten rann utur pannan", som
 Carl von Linné målande beskriver gnidandet med
 sten från sin resa i Skåne i mitten av 1700-talet.

Mangling redan på Gustav Vasas tid

Ett annat sätt att ge linnet en blank och motstånds-
 kraftig yta är att mangla det. Man virade tyget runt

Kaveldonet bestod av en tråkavle som tyget lindades upp på och ett kavelbräde att rulla kavlen med. Detta bräde är enkelt, men man ser ofta vackert utsirade mangeldon, som varit fästmansgåvor. Längst fram ligger en gnidsten av glas, ett mycket gammalt redskap, som mest förekommit i södra Sverige.

Som en utveckling av mangeldonen kom senare stenmangeln och så småningom mera utvecklade mekaniska manglar.

Strukna kläder omoraliskt

Mangling och gnidning är de kalla metoderna för att slätgöra tyger, strykning och pressning de varma. Strykning och pressning är båda metoder med ärevärdig ålder. I Heliga Birgittas ordningsregler för klosterjungfrur, som skrevs på 1300-talet, varnas systrarna för högfärdig klädsel och särskilt för att bära stärkta och pressade kläder. Man vågar anta att strykning och pressning just hade blivit modernt och att nymodigheten — såsom alltid — betraktades som särskilt syndfull. På 1500-talet var pressningen så allmän att stockholmskräddarnas skrå stadgade straff för den som "framkommer med det som förbränt är ur prässan".

Pressjärn och strykjärn

Pressjärnet användes till att pressa ylletyger med. Det var gjort av massivt järn och värmdes till skillnad från strykjärnet direkt i elden. Eftersom man pressade mörka tyger gjorde det inte något om järnet sotade litet. Strykjärnet var närmast ett handtagsförsett fodral med tomrum för ett lod, som hettades upp på härden och placerades inuti järnet. Sedan strök man så länge lodet var varmt. En

en tråkavle som sedan rullades runt med hjälp av ett bräde under hårt tryck. Sådana kaveldon eller mangeldon har varit i bruk in på 1900-talet och en stor mängd har bevarats till vår tid. Mangeldonen har gamla anor, redan på 1500-talet var de i bruk i förmögna kretsar där man hade råd att hålla sig med ett linneförråd. Så småningom började man odla lin på bondgårdarna och både linnetyg och mangeldon spreds bland gemene man. Den gamla metoden med gnidning upphörde inte med att mangling med kaveldon blev vanlig. Gnidningen ansågs fortfarande ge det bästa resultatet och till mindre kläddetaljer som blusar och huvuddukar användes gnidstenen. Större linnetyger, dukar och 'akan, var det naturligtvis mera praktiskt att mang-

Mangeldonen var vanliga fästmansgåvor och utsirades med kärlek och handaskicklighet. Ofta utformades handtaget som en häst, bondens älsklingsjur. Eftersom mangeldonen överräcktes vid ett ögtidligt tillfälle är de ofta daterade. På museerna ser man mangeldon från 16- och 1700-talen, i antikaffärerna träffar man mest på don från 1800-talet.

En kvinna stryker, den andra lägger hett lod i ett strykJärn. Målning av Pehr Hilleström, 1805.

ålderdomlig form av strykJärn uppvärmdes med glödande kol i stället för lod.

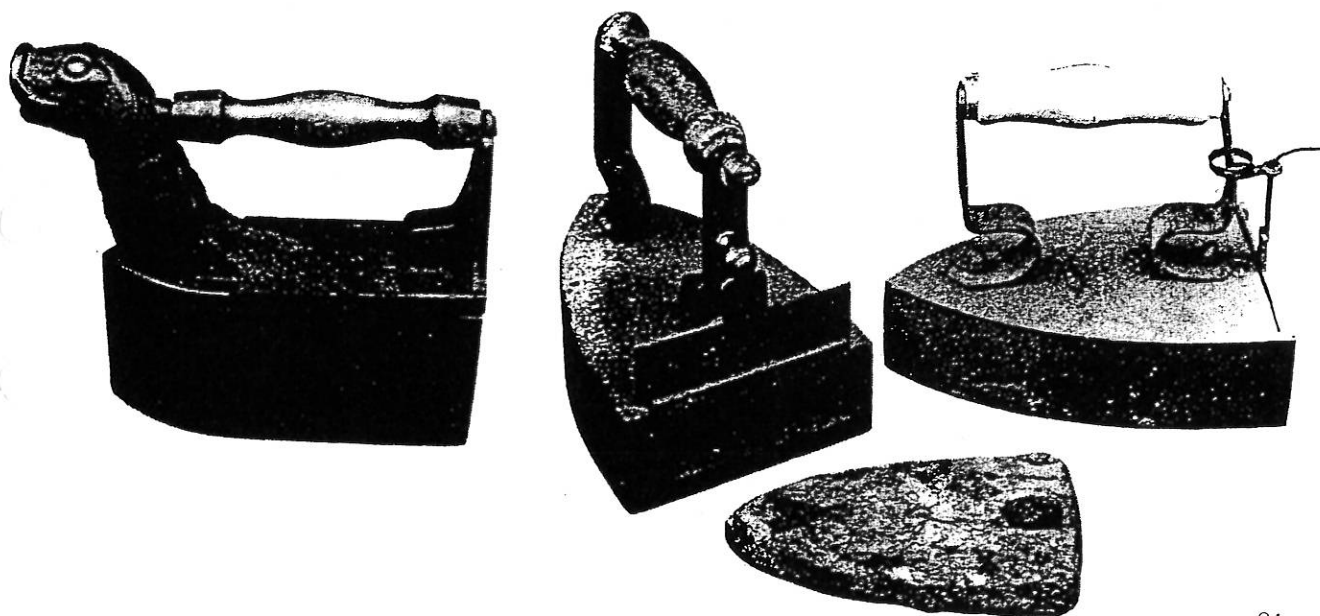
Från 1700-talet hade strykJärnen spetsig nos och stryklodet stoppades in bakifrån. Under 1600- och 1700-talen var baköppningen försedd med en lucka med gångjärn och låstes med klinka. Från omkring 1800 blir luckan höj- och sänkbar. På den

lilla detaljen kan man alltså ungefärligt datera ett gammalt strykJärn. Under senare delen av 1800-talet experimenterades nya modeller fram.

Om våra dagars strykJärn kan man säga att de snarast närmar sig de gamla pressjärnen eftersom de är gjorda i ett massivt stycke — fast de sedan uppvärms på elektrisk väg.

I alla tider har långt primitivare metoder att slätgöra kläder praktiserats. De många vecken i de plisserade kjolar som användes av kvinnorna i en del trakter åstadkoms ofta med varma bröd i stället för strykJärn. Och bruket att lägga byxorna under madrassen för att få dem släta har gamla anor...

T. v. ett pressjärn med dekor i form av ett sälhuvud. T. h. två strykJärn av vanlig 1800-talstyp. I förgrunden ligger stryklodet, som hettades upp och stoppades in i järnet. Materialet är här järn men mässing förekom också.

Yrkestvätterskor i Östersund kring se-
kelskiftet. Ända till tvättmaskinernas
genombrott var detta tunga arbete ett
av de, som stod till buds för den
outbildade kvinnliga arbetskraften.
Nr 2 från höger är Anna Svensson.

och kyrkobokföringens föreskrifter, som är anpassade till det förindu-
striella samhället, gör, att diskrepansen mellan registrerad och faktisk
befolkning kan bli rätt stor, särskilt på expansiva industriorter, där
tillfällighetsarbetare var särskilt vanliga.²⁵

Nu kan inte detta problem ha varit lika stort i Östersund som t.ex. ute
vid kustens sågverksdistrikt. Men det kan inte negligeras. De omfat-
tande flyttningsrörelserna under expansionsåren i samband med hög-
konjunkturen inom skogsnäringen och järnvägsbygget bör sålunda i
realiteten ha varit ännu större. En mängd oregistrerade flyttare döljer sig
säkert bakom den "verkliga landsplåga", som landshövdingen åsyftar,
när han under 1880-talet rapporterar om det stora antalet "vagabon-
der" och lös befolkning, som uppehåller sig i länet och skapar "fruktan"
hos den bofasta befolkningen.²⁶ Den följande undersökningen begränsas
dock till den registrerade flyttningsrörelsen. Huruvida den motsvarar
den faktiska flyttningen kan inte med säkerhet avgöras.

Det andra källproblemet gäller val av källa. De huvudsakliga källor,
som står till buds, är de summariska folkmängdsredogörelserna, flytt-
nings- och husförhörslängderna. Den inre samstämmigheten mellan de
två första är hög.²⁷ Vanligtvis uppfattas husförhörslängden som den
källa, vilken ger de säkraste uppgifterna över flyttningsrörelser. Den
inbegriper även de inomsocknes flyttningsrörelserna.²⁸ Å andra sidan
torde överensstämmelsen mellan husförhørs- och flyttningslängd vara
relativt stor.²⁹ Flyttningslängden fångar förmodligen fler flyttningsrörel-
ser. Återflyttande, avlidna och flyttare som ångrar sig är exempel som
kan förklara avvikelserna.³⁰ Här har flyttningslängden valts som huvud-